

УДК 159.9

О. С. Колесніченко

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
начальник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження
службово-бойової діяльності Національної гвардії України
Науково-дослідного центру службово-бойової діяльності
Національної гвардії України
Національної академії Національної гвардії України*

Я. В. Мацегора

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності
Національної гвардії України
Науково-дослідного центру службово-бойової діяльності
Національної гвардії України
Національної академії Національної гвардії України*

І. І. Приходько

*доктор психологічних наук,
професор, начальник
Науково-дослідного центру службово-бойової діяльності
Національної гвардії України
Національної академії Національної гвардії України*

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ТРАВМАТИЧНОСТІ БОЙОВОГО ДОСВІДУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Постановка проблеми. У зв'язку з останніми трирічними подіями, пов'язаними із захистом територіальної цілісності України, наша держава проводить широкомасштабну антитерористичну операцію (АТО) на сході країни, в ході якої задіяні десятки тисяч осіб. Бойові дії, які відбуваються в зоні проведення АТО, характеризуються високою інтенсивністю, напруженістю, швидкоплинністю. За цих умов психіка військовослужбовців функціонує на межі власних психічних можливостей, а реакція на вплив стресорів бойової обстановки залежить від багатьох соціально-психологічних чинників виникнення бойового стресу. Значимість впливу на психіку особового складу тих чи інших бойових стресорів та можливий розвиток наслідків переживання травматичних подій визначаються їх індивідуально-психологічними особливостями і особистісними властивостями, рівнем психологічної та професійної підготовки до ведення бойових дій, характером і рівнем бойової мотивації, особливостями сприйняття місця і ролі бойових дій в історії та перспективи їхньої системи життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні існують методики, за допомогою яких намагаються приблизитися до об'єктивної оцінки інтенсивності бойового досвіду, прикладом чого є «Шкала оцінки інтенсивності бойового досвіду», в якій кожній оцінці відповідають конкретні кількісні показники участі у різних бойових ситуаціях [4]. Також розроблені методики, які дозволяють оцінити наслідки участі в бойових діях, – це «Місисіпська шкала для

оцінки посттравматичних реакцій (військовий варіант)», «Шкала оцінки впливу травматичної події», «Опитувальник травматичного стресу для діагностики психологічних наслідків» (автор І.О. Котенев) та ін. [4]. Проте травматичність бойового досвіду є характерною ситуацією розвитку особистості військовослужбовця, яка не тільки зводиться до пасивного сприймання загрози, але й передбачає активну протидію їй. Крім того, травматичність бойового досвіду має враховувати й те, що сама подія участі у бойових діях є вписаною у більш широкий контекст і має свій власний сенс для військовослужбовця. Про це, не в останню чергу, свідчать і добре відомі факти, що учасники менш масштабних бойових дій мають більш високі показники посттравматичних стресових розладів (далі – ПТСР), ніж військовослужбовці, що борються за «праве діло» і мають значну підтримку в суспільстві власної держави.

Мета статті – розроблення та стандартизація методики оцінки травматичного досвіду у військовослужбовців – учасників бойових дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнені теоретичні та емпіричні уявлення про детермінанти та чинники, що сприяють або перешкоджають травматизації особистості військовослужбовця – учасника бойових дій [1-3; 5-10], дали нам змогу визначити дві групи бойових стресорів: специфічні та неспецифічні для бойової обстановки.

Перші мають підвищений рівень стресогенності і включають: ситуації, що загрожують життю і фізичній цілісності військовослужбовця;

загибель близьких людей і товаришів по службі; поранення, контузії, каліцтва; жахливі картини смерті і людських мук; випадки загибелі товаришів по службі, мирних громадян, відповідальність за які військовослужбовець приписує собі; події, в результаті яких постраждали честь і гідність військовослужбовців.

До другої групи належать стресори, які властиві як бойовій обстановці, так й іншим видам стресових ситуацій: підвищений рівень перманентної потенційної загрози для життя; тривале виконання напруженої діяльності; тривала депривація основних біологічних і соціальних потреб; різкі і несподівані зміни умов служби та життєдіяльності; важкі екологічні умови життєдіяльності; відсутність контакту з близькими; неможливість змінити умови свого існування; інтенсивні і тривалі міжособистісні конфлікти; підвищена відповідальність за свої дії; можливість загинути, отримати поранення або потрапити в полон у безглуздій, на думку військовослужбовця, війні.

Реакція військовослужбовця на вплив стресорів бойової обстановки залежить як від їх значущості для конкретного учасника бойових дій, так і від особливостей опановуючої поведінки. У свою чергу, ефективність опановуючої поведінки військовослужбовця залежить від рівня його активності, спрямованої на протидію негативному впливу стрес-факторів бойової обстановки, характеру використаних ним способів подолання дестабілізуючого впливу бойових стресорів на психіку, поведінку і життєдіяльність в цілому (копінг-стратегій), наявності у військовослужбовця копінг-ресурсів та досвіду опановуючої поведінки в бойовій обстановці й її змісту [6].

В якості характеристик бойової діяльності, що впливають на інтенсивність бойового стресу, було виділено такі: ступінь бойової активності конкретного військовослужбовця, що визначається, як правило, за кількістю бойових операцій, в яких військовослужбовець брав безпосередню участь і які супроводжувалися реальною вітальною загрозою; значимість бойових дій, в яких брав участь військовослужбовець, для виконання більш масштабних бойових завдань; ступінь напруженості і характер бойових дій військовослужбовця (при цьому особливе значення надається участі військовослужбовця у бойових діях з противником, сили якого значно переважають, в умовах вимушеного відступу, в оточенні); кількість бойових втрат в підрозділі, частині, де проходив службу військовослужбовець, а також сприйняття цими військовослужбовцями їх доцільності і зумовленості об'єктивними умовами бойової діяльності [9].

Особливий вплив на рівень прояву бойового стресу у конкретного військовослужбовця мають такі фактори, як: кількість перенесених поранень, контузій, отриманих травм, обставини (якщо це мало місце) взяття в полон, тривалість і умови перебування в полоні.

Поряд з перерахованими факторами також виділено деякі соціальні, етнічні, релігійні, сімейні та інші обставини, які додатково сприяють інтенсифікації проявів бойового стресу у військовослужбовців. До них відносяться: непопулярність війни в країні, громадянином якої є військовослужбовець, що бере участь у бойових діях; наявність у військовослужбовця негативного досвіду переживання бойового стресу в минулому; незначний особистий досвід опановуючої поведінки, яким він був у військовослужбовця в добойовому житті; приналежність учасника бойових дій до національності, етнічно близькій до національності солдатів противника (особливо, якщо військовослужбовець належить до національної меншини у своїй країні); подібність або близькість віросповідання учасника бойових дій до віросповідання солдатів противника (особливо, якщо військовослужбовець належить до релігійної меншини в своїй країні); приналежність учасника бойових дій до жіночої статі; складна психологічна або матеріально-економічна ситуація в сім'ї військовослужбовця.

Під час локальних воєн вищевказані чинники доповнюються найважливішими для сучасного військовослужбовця особистими і, разом з тим, соціально-громадськими «міркуваннями» про цілі й методи війни та її наслідки.

На протигагу цим негативним факторам протягом століть формувалася комплекс соціальних емоційно-позитивних для військовослужбовця чинників, які активно підтримуються суспільством [1]. Воїн – захисник сім'ї, Батьківщини, його зброя призначена для визвольної місії, охорони життя, справедливості, свободи. Усвідомлення високої мети військової служби, її героїзація дозволяли солдатам долати багато складностей. При цьому ставлення суспільства до своїх захисників формувало у них почуття гордості за вибраний життєвий шлях і впевненість у своїй соціальній значимості. При всіх так званих «непопулярних» у суспільстві війнах, як свідчать наукові дані, в арміях різних країн світу зростало число психічних розладів [3].

Зазначимо, що серед причин бойового стресу можна виділити і такі, які можна значно пом'якшити належною організацією військової служби, професійною, в тому числі, психологічною підготовкою та підтриманням належного морально-психологічного стану у підрозділі. До таких причин бойового стресу можна віднести: відповідальність за виконання завдання; недостатність і невизначеність інформації, що надходить; дефіцит часу на прийняття рішень і здійснення бойових дій; невідповідність рівня професійних навичок вимогам, що пред'являються умовами бою до особистості; психологічна невідповідність до виконання конкретного завдання; невпевненість у надійності зброї; відсутність довіри до командування; фактори ізоляції (при діях у відриві від основних сил, знаходження в ізольованих укриттях) тощо [9].

Розлад психічної діяльності, пов'язаний з психотравмуючим переживанням, обумовлений

бойовою обстановкою, однак індивідуальний ступінь його значною мірою залежить від сукупності реакції на нього всього підрозділу. Колективна реакція здійснює значний вплив на дисципліну і організованість підрозділів.

Іншими факторами, що впливають на психіку людини, є ступінь оволодіння зброєю та бойовою технікою, повнота об'єктивного уявлення про майбутні умови ведення бойових дій. Важливим фактором, що сприяє виникненню бойової психічної травми, є порушення режиму сну. Вже після однієї безсонної ночі боєздатність знижується, швидко зменшується обсяг пам'яті, в першу чергу короткочасної, що приводить до меншого засвоєння інформації, що надходить, та ускладнює прийняття рішення у відповідальні моменти, реакція на раптово виниклі критичні ситуації знижується [7].

Наведений аналіз довів необхідність розробки спеціалізованої психодіагностичної методики, яка поєднувала б в собі: об'єктивні і суб'єктивні показники небезпечності ситуацій бойових дій; оцінку конкретної ситуації участі в бойових діях та контексту, в якій вона розгортається; оцінку

факторів, що сприяють та перешкоджають травматизації особистості.

Під час розробки методики «Оцінка травматичності бойового досвіду» в якості ідеєутворюючої було використано «Шкалу оцінки інтенсивності бойового досвіду» [4], яку, по-перше, було перероблено у біполярну шкалу та, по-друге, доповнено рядом інших характеристик ситуації розвитку особистості військовослужбовця, які можуть сприяти чи перешкоджати її травматизації. Тобто поняття «ситуація участі у бойових діях» було розширено до «ситуації розвитку особистості військовослужбовця, який приймає участь у бойових діях».

У результаті було отримано перелік значущих ситуацій розвитку особистості військовослужбовця, який приймає участь у бойових діях, та шкалу інтенсивності впливу цих дій на особистість. Завдяки біполярності шкала дозволяє виділяти як ситуації, які сприяють травматизації, так і ситуації, які забезпечують стійкість до травматичного досвіду. Отриманий таким чином бланк та інструкція до нього наведено нижче.

Бланк методики «Оцінка травматичності бойового досвіду у комбатантів»

Шановний учасник бойових дій! Будь ласка, оцініть свій досвід участі в бойових діях, в тому числі, підготовку до них та можливі наслідки. В бланку в кожному пункті задані полюси – характеристика ситуації та її протилежний полюс. Обведіть оцінку між цими полюсами, яка буде максимально відповідати саме Вашому досвіду перебування в АТО.

	Характеристика ситуації	Оцінки	Протилежна характеристика ситуації
1	Мав значний досвід бойових операцій ще до АТО	5 4 3 2 1 0	Не мав ніякого досвіду бойових операцій до АТО
2	Мав високий рівень професійної підготовки до участі в бойових діях	5 4 3 2 1 0	Був зовсім професійно не підготовлений до участі у бойових діях
3	Психологічно був повністю готовий до участі у бойових діях	5 4 3 2 1 0	Психологічно був зовсім не готовий до участі у бойових діях
4	Участь у бойових діях була моїм свідомим вибором (прагнув захищати Батьківщину, виконати свій професійний обов'язок)	5 4 3 2 1 0	Приймав участь у бойових діях не за власним бажанням, вимушено (був мобілізований, не міг порушити умов контракту)
5	Участь в бойових діях для мене є значимою подією	5 4 3 2 1 0	Участь в бойових діях не є для мене чимось важливим
6	Приймав участь у великомасштабних бойових операціях	5 4 3 2 1 0	Бойові операції, в яких я приймав участь, не були значущими
7	Був в зоні бойових дій понад 6 місяців	5 4 3 2 1 0	Не мав тривалого досвіду бойових дій
8	Був під обстрілом з боку супротивника понад 6 місяців	5 4 3 2 1 0	Не був під обстрілом з боку супротивника
9	Понад 50% військовослужбовців нашого підрозділу загинули, були поранені, потрапили у полон, зникли безвісті	5 4 3 2 1 0	В нашому підрозділі не було втрат
10	Був свідком самогубства військовослужбовців, яких я добре знав	5 4 3 2 1 0	Ніхто з мого оточення не вчиняв самогубства
11	Був в оточенні ворога понад 12 разів	5 4 3 2 1 0	Не був в оточенні ворога
12	Мав тяжкі поранення (травми, контузії)	5 4 3 2 1 0	Не мав ніяких травм
13	Понад 50 разів приймав участь у обстрілі ворогів	5 4 3 2 1 0	Не приймав участі в обстрілі ворогів
14	Понад 50 разів був свідком поранень і загибелі дорослих людей	5 4 3 2 1 0	Не бачив гибелі і поранень дорослих людей
15	Був свідком поранень і загибелі дітей	5 4 3 2 1 0	Не бачив гибелі і поранень дітей
16	Загроза моєму життю чи здоров'ю була суттєвою	5 4 3 2 1 0	Загроза моєму життю чи здоров'ю не була реальною

Продовження бланку

17	Не можу довіряти професійним і особистим якостям своїх співслужбовців	5 4 3 2 1 0	В умовах бою завжди міг покластися на своїх товаришів
18	Дії інших військових формувань відверто розчарували	5 4 3 2 1 0	Взаємодія з іншими військовими формуваннями залишала позитивні враження
19	Постійно сумнівався в компетентності і адекватності дій свого командира	5 4 3 2 1 0	Ніколи не сумнівався в компетентності та адекватності рішень мого командира
20	Не міг позбутися враження, що я «гарматне м'ясо»	5 4 3 2 1 0	В умовах бою завжди міг покластися на свого командира
21	Мій командир постійно проявляв боягузтво, егоїзм та некомпетентність	5 4 3 2 1 0	Дії мого командира завжди підтримували в мені віру, були зразком для наслідування
22	Постійно перебував у поганих побутових умовах (нестача їжі, води, антисанітарія, неможливість укритися від холоду/спеки тощо)	5 4 3 2 1 0	Мав задовільні похідні побутові умови
23	Організація служби не дозволяла відновити фізичні сили і емоційну рівновагу	5 4 3 2 1 0	Командування підрозділу завжди піклувалося про відновлення сил військовослужбовців
24	Не мав адекватного психологічного супроводження	5 4 3 2 1 0	Дії психологів допомагали пережити стреси
25	Не мав до кого звернутися з постійно виникаючими релігійними питаннями	5 4 3 2 1 0	Духовний пастир (капелан) був завжди поруч/не потребував релігійного супроводження
26	Мені постійно здавалось, що цивільне населення в зоні АТО ставилось до мене з ненавистю, як до ворога	5 4 3 2 1 0	Був впевнений, що більшість цивільних в зоні АТО вважають мене захисником, вдячні мені, поважають мене
27	Відчував постійний тиск ворожої пропаганди, брехні, пліток, наклепів на військовослужбовців в зоні проведення АТО, під їх тиском втрачав віру в правоті своєї справи	5 4 3 2 1 0	Не відчував на собі ніякого маніпулятивного тиску
28	Мене гнітило пияцтво і відсутність дисципліни в моєму підрозділі	5 4 3 2 1 0	Організація служби в моєму підрозділі не залишала мені часу для «дурних думок»
29	Лякало байдуже ставлення військових до цивільних людей, які опинилися в зоні бойових дій	5 4 3 2 1 0	Пишався військовослужбовцями, які допомагали цивільним, що опинилися в зоні бойових дій
30	Мене гнітили постійні розмови про жахи війни, про те, що можливо мені доведеться пережити, які дії я маю чинити (я заражався песимізмом і страхом від співслужбовців)	5 4 3 2 1 0	Спілкування з товаришами завжди підтримувало в мені віру, надію і оптимізм
31	У моїй родині напружені конфлікти стосунки, я не можу розраховувати на підтримку своєї родини	5 4 3 2 1 0	У моїй родині панує атмосфера взаєморозуміння
32	Моя родина не має значних проблем економічного характеру	5 4 3 2 1 0	У моєї родини значні проблеми економічного характеру
33	Друзі повністю мене підтримують	5 4 3 2 1 0	Друзі від мене відвернулися
34	Мене поважають в моєму військовому колективі	5 4 3 2 1 0	У підрозділі, де я проходжу службу, мене не поважають
35	Після участі в бойових діях моє здоров'я значно погіршилось	5 4 3 2 1 0	Моє здоров'я останнім часом не погіршилось
36	Після участі в бойових діях постійно використовую алкоголь для зняття напруги, розслаблення, забуття	5 4 3 2 1 0	Байдужий до вживання алкоголю
37	Після участі в бойових діях постійно використовую заспокійливі лікарські засоби для зняття напруги, розслаблення, забуття	5 4 3 2 1 0	Не маю потреби вживати заспокійливі засоби
38	Вражений байдужістю суспільства, керівництва і простих людей до того, що відбувається в зоні АТО, якщо це не чіпає їх інтереси, до учасників бойових дій	5 4 3 2 1 0	Відчуваю постійну підтримку і повагу від суспільства
39	Після участі в бойових діях відчуваю повне спустошення, все, що було важливим для мене, втратило сенс, не знаю заради чого жити далі	5 4 3 2 1 0	Учать в АТО надихнуло мене, надало сенс моєму життю

Надалі розроблена методика пройшла апробацію та 263 військовослужбовця Національної гвардії України (НГУ), які мали різний досвід бойових дій (від активної участі у бойових діях до участі у виконанні СБЗ на третій лінії оборони), у різних військових званнях (від підполковника до рядового), з військових частин усіх оперативно-територіальних об'єднань НГУ оцінили свій бойовий досвід за допомогою запропонованого бланку. Крім того, цим самим військовослужбовцям було запропоновано пройти «Опитувальник травматичного стресу для діагностики психологічних наслідків» (автор І.О. Котенев).

Отримані результати методики «Оцінка травматичності бойового досвіду у комбатантів» було піддано факторизації для визначення структури розробленої методики, результатом проведення роботи було виділення *5 шкал*.

1 шкала вмістила найбільшу кількість характеристик, як описували **несприятливі соціальні умови виконання бойових завдань** (несприятливі умови, які є наслідком певних особливостей соціальної взаємодії). До 1 шкали увійшли наступні характеристики ситуації: 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 27; 28; 29; 30; 31; 35; 36; 37; 38; 39.

2 шкала об'єднала конкретні характеристики **участі в бойових діях, що стають джерелом травматизації**, до неї шкали увійшли: 1; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15.

Зазначимо, що 36 та 37 характеристики ситуації мають майже однакову вагу як у першій, так і у другій шкалі. Хоча подальша стандартизація методики показала доцільність віднесення їх до 1-ої шкали, проте такий розподіл засвідчив, що вживання алкоголю і лікарських засобів посилюють дію конкретних травматичних ситуацій участі в бойових діях чи дорівнюють таким ситуаціям.

3 шкала об'єднала характеристики, що описують загальну **несприятливу ситуацію участі в АТО** (є контекстом для ситуацій, описаних у 2 шкалі). До цих характеристик увійшли: 6; 7; 8; 16; 26. Крім того, 38 характеристика мала практично однакову вагу у 1 та 3 шкалі, проте подальша стандартизація показала доцільність віднесення її до 1 шкали. Підкреслимо, що таке відношення 38 характеристики до 3 шкали засвідчує, що байдужість суспільства – це такий саме травмуючий контекст ситуації розвитку особистості військовослужбовця, як і потенційна загроза життю, ненависть мешканців, які перебувають у зоні бойових дій.

4 та 5 шкала об'єднали в собі ресурси, які дозволяють протистояти травматичності ситуації розвитку особистості військовослужбовця, який приймає участь у бойових діях.

Так, **4 шкала** об'єднала в собі **власні ресурси стійкості, які дає професійна та психологічна підготовка, поєднані зі свідомим ставленням до участі у бойових діях**. До цієї шкали увійшли наступні характеристики: 2; 3; 4; 5.

5 шкала характеризує **зовнішній ресурс – дружбу, повагу, впевненість у економічному благополуччі родини**, до неї увійшли 32; 33; 34 характеристики.

Оскільки кожна зі шкал об'єднала різну кількість характеристик, крім того, 1-3 шкали об'єднують характеристики, які сприяють травматизації, а 4-5 – ті, що формують стійкість до неї, то для визначення загального показника травматизації особистості за розроблюваною методикою було запропоновано наступну процедуру.

По-перше, було запропоновано за кожною шкалою оцінку розраховувати як середньоарифметичне, тобто як суму за зазначеними в шкалі характеристиками, поділену на кількість характеристик, віднесених до шкали. Так, в першій шкалі таких характеристик 19, в другій – 8, в третій – 5, четвертій – 4 і в п'ятій – 3.

По друге, розраховані таким чином бали за шкалами у якості незалежних змінних було співвіднесено з балом гострої стресової реакції (ГСР) за «Опитувальником травматичного стресу для діагностики психологічних наслідків» І.О. Котенева, який виступив у якості залежної змінної, за допомогою процедури регресійного аналізу. Оскільки завданням цієї процедури було визначення співвіднесення шкал за їх травматичним впливом на особистість військовослужбовця, а не можливість прогнозування ГСР, то отримані коефіцієнти для незалежних змінних були округлені. Зазначимо, що процедура регресійного аналізу підтвердила, що 1-3 фактори (шкали) сприяють гострій стресовій реакції (їх коефіцієнти визначені зі знаком «+»), а 4-5 – перешкоджають (їх коефіцієнти мають знак «-»).

Таким чином, для визначення *загального показника травматичності бойового досвіду у комбатантів* першій шкалі було присвоєно коефіцієнт (+0,5), другій – (+1), третій – (+2). Четвертий та п'ятий отримали (-3) та (-3,5) відповідно.

Травматичність бойового досвіду у комбатантів = (0,5 x 1Шкала + 1 x 2Шкала + 2 x 3Шкала) – (3 x 4Шкала + 3,5 x 5Шкала)

Психометричні характеристики методики «Оцінки травматичності бойового досвіду у комбатантів» (показники внутрішньої погодженості шкал методики) наведено у таблиці 1. Як бачимо із наведених даних, запропонована методика не є однорідною шкалою. Перші три шкали мають значні високі показники кореляційного зв'язку між собою ($r_{s1-2} = 0,59$, $r_{s1-3} = 0,52$, $r_{s2-3} = 0,57$; $p < 0,01$ для всіх значень), що свідчить як про наявність власного змісту в кожній із зазначених шкал, так і про їх загальний вектор на визначення інтенсивності дії характеристик, що сприяють травматизації особистості.

Четверта та п'ята шкали також пов'язані між собою значущим кореляційним зв'язком, хоча і менш щільним ($r_{s4-5} = 0,31$, $p < 0,01$). Певно, цей зв'язок охоплює відомий вислів, який стосується родини та близьких військовослужбовця:

Таблиця 1

Показники взаємозв'язку шкал методики «Оцінка травматичності бойового досвіду у комбатантів»

	1 шкала	2 шкала	3 шкала	4 шкала	5 шкала	Загальний показник
1 шкала	1,00					
2 шкала	0,59**	1,00				
3 шкала	0,52**	0,57**	1,00			
4 шкала	0,05	-0,08	-0,28**	1,00		
5 шкала	0,19**	0,19**	-0,06	0,31**	1,00	
Загальний показник	0,50**	0,50**	0,31**	-0,59**	-0,65**	1,00

Примітка: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$

Таблиця 2

Норми за шкалами методики «Оцінка травматичності бойового досвіду у комбатантів»

Рівень оцінки травматичності бойового досвіду	1 шкала	2 шкала	3 шкала	4 шкала	5 шкала	Загальний показник
Високий	вище 2	вище 1,5	вище 2,5	вище 3,5	вище 3,5	вище (-11)
Середній	1-2	0,5-1,5	1,5-2,5	2,5-3,5	2,5-3,5	(-18)-(-11)
Низький	нижче 1	нижче 0,5	нижче 1,5	нижче 2,5	нижче 2,5	нижче (-18)

вони є тією основою, «тилом», який створює умови для адекватного професійного становлення, професійної підготовки військовослужбовця тощо.

Зв'язки між 1-3 та 4-5 шкалами свідчать про те, що фактори, які перешкоджають травматизації, не є простою протилежністю факторам, які їй сприяють. Цей зв'язок більш складний, має іншу природу. З огляду на зміст 4-5 шкали можна припустити, що вони не пом'якшують дію факторів, що сприяють травматизації, а дозволяють піднятися над ними, що може свідчити про використання смислових засобів саморегуляції під час участі в бойових діях.

Враховуючи, що під час розробки методики «Оцінка травматичності бойового досвіду у комбатантів» було використано «Шкалу оцінки інтенсивності бойового досвіду» та показники ГСР «Опитувальника травматичного стресу для діагностики психологічних наслідків», загальний показник методики має статистично значущі показники кореляції з ними. Проте ці кореляційні зв'язки є середнього рівня, що свідчить про наявність власного змісту, який відмінний від показників ГСР та інтенсивності бойового досвіду.

Крім того, для визначення валідності розробленої методики загальний показник методики «Оцінка травматичності бойового досвіду у комбатантів» було проведено кореляцію з показником «Місісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій (військовий варіант)» ($r_s = 0,38$, $p \leq 0,01$) та показниками «Континуальності (дискретності)» ($r_s = -0,32$, $p \leq 0,01$), «Розслабленості (напруженості)» ($r_s = 0,26$, $p \leq 0,01$) та «Емоційної приємності (неприємності)» ($r_s = -0,28$, $p \leq 0,01$) «Шкали переживання часу» Кроніка-Головахи. Цікаво, що «Місісіпська шкала

для оцінки посттравматичних реакцій» має подібні показники кореляції зі «Шкалою переживання часу» ($r_s = -0,31$, $r_s = 0,28$, $r_s = -0,33$ відповідно; $p \leq 0,01$ для всіх наведених значень). Такі зв'язки зі «Шкалою переживання часу» свідчать про те, що травматичні ситуації бойового досвіду сприймаються як такі, що розривають лінію власного життя, як дезорієнтовані та емоційно неприємні.

Далі було проведено нормування методики «Оцінка травматичності бойового досвіду у комбатантів» на вибірці військовослужбовців НГУ, ці дані наведено у таблиці 2.

Зазначимо, що норми для військовослужбовців інших збройних формувань України можуть значно відрізнятись, так як більшість військовослужбовців НГУ в останній час несуть службу у другій-третьій лінії оборони проведення АТО. Це досить добре видно з отриманих норм, за якими травматичність ситуацій є менш вираженою, ніж внутрішні й зовнішні ресурси для її подолання.

Висновки та перспективи подальших пошуків. Розроблена методика «Оцінка травматичності бойового досвіду у комбатантів» дозволяє розкривати характеристики ситуацій за різними шкалами, які описують: 1) несприятливі соціальні умови виконання бойових завдань; 2) участь в бойових діях, що стають джерелом травматизації; 3) загальну несприятливу ситуацію участі в АТО; 4) власні ресурси стійкості, які дає професійна та психологічна підготовка, поєднані зі свідомим ставленням до участі у бойових діях; 5) зовнішній ресурс – дружбу, повагу, впевненість в економічному благополуччі родини, а також визначати загальний показник рівня оцінки травматичності бойового досвіду комбатантів.

Результати проведених досліджень валідності, надійності та стандартизації розробленої методики «Оцінка травматичності бойового досвіду у комбатантів» підтверджують можливість її використання для визначення рівня оцінки травматичності бойового досвіду комбатантів.

На підставі проведених емпіричних досліджень особистісних змін, які виникли у військовослужбовців – учасників бойових дій, планується розробити відповідний психодіагностичний інструментарій, направлений на визначення рівня отриманого бойового стресу у комбатантів.

Література

1. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності : [монографія] / І.І. Приходько. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 745 с.
2. Колесніченко О.С. Методика визначення психологічної готовності до ризику військовослужбовців / О.С. Колесніченко, Я.В. Мацегора, І.І. Приходько, Н.В. Юрєва // Честь і закон. – 2016. – № 4. – С. 77-89.
3. Кравченко К.О. Соціально-психологічні детермінанти виникнення бойового стресу у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / К.О. Кравченко. – Х., 2017. – 23 с.
4. Практикум по психології посттравматического стресса / Н.В. Тарабрина. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с.
5. Приходько І.І. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності (на прикладі військовослужбовців внутрішніх військ МВС України): автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / І.І. Приходько. – Х., 2014. – 40 с.
6. Приходько І.І. Типізація реагування особистості на екстремальні події / І.І. Приходько, В.І. Воробійов // Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку: мат.-ливсеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25.11.2016 р). – Х. : НА НГУ, 2016. – С. 83-86.
7. Профілактика самогубств серед військовослужбовців Національної гвардії України: [посіб.] / [О.С. Колесніченко, Я.В. Мацегора, І.І. Приходько]; за заг. ред. проф. І.І. Приходька. – Х. : НА НГУ, 2016. – 117 с.
8. Психологічна само- та взаємодопомога військовослужбовцям Національної гвардії України в умовах ведення бойових дій: [посіб.] / [О.С. Колесніченко, Я.В. Мацегора, І.І. Приходько]; за заг. ред. проф. І.І. Приходька. – Х. : НА НГУ, 2016. – 108 с.
9. Психологія екстремальної діяльності: [навч. посіб.] / [І.І. Приходько, О.С. Колесніченко, О.В. Тімченко та ін.]; за заг. ред. проф. І.І. Приходька. – Х. : НА НГУ, 2015. – 408 с.
10. Теорія та практика психологічної допомоги: [навч. посіб.] / В.І. Пасічник, І.І. Ліпатов, Л.Ф. Шестопалова та ін. – Х.: Акад. ВВ МВС України, 2011. – 250 с.

Анотація

Колесніченко О. С., Мацегора Я. В., Приходько І. І. Методика оцінки травматичності бойового досвіду у військовослужбовців – учасників бойових дій. – Стаття.

У статті подано результати теоретико-методологічного аналізу бойових стресорів, які впливають на виникнення особистісних розладів у військовослужбовців, що брали участь у проведенні антитерористичної операції. На підставі систематизації специфічних та неспецифічних чинників виникнення бойового стресу було розроблено методику «Оцінка травматичності бойового досвіду у комбатантів», яка має п'ять шкал та дозволяє розкривати характеристики ситуацій за різними шкалами, які описують: 1) несприятливі соціальні умови виконання бойових завдань; 2) участь в бойових діях, що стають джерелом травматизації; 3) загальну несприятливу ситуацію участі в АТО; 4) власні ресурси стійкості, які дає професійна та психологічна підготовка, поєднані зі свідомим ставленням до участі у бойових діях; 5) зовнішній ресурс – дружбу, повагу, впевненість в економічному благополуччі родини, а також визначати загальний показник рівня оцінки травматичності бойового досвіду комбатантів. Результати проведених досліджень валідності, надійності та стандартизації розробленої методики підтверджують можливість її використання для визначення рівня оцінки травматичності бойового досвіду комбатантів.

Ключові слова: антитерористична операція, комбатанти, бойовий стрес, Національна гвардія України.

Аннотация

Колесниченко О. С., Мацегора Я. В., Приходько И. И. Методика оценки травматичности боевого опыта у военнослужащих – участников боевых действий. – Статья.

В статье представлены результаты теоретико-методологического анализа боевых стрессоров, влияющих на возникновение личностных расстройств у военнослужащих, принимавших участие в проведении антитеррористической операции. На основании систематизации специфических и неспецифических факторов возникновения боевого стресса была разработана методика «Оценка травматичности боевого опыта у комбатантов», имеющая пять шкал и позволяющая раскрывать характеристики ситуаций по разным шкалам, которые описывают: 1) неблагоприятные социальные условия выполнения боевых задач; 2) участие в боевых действиях, становящихся источником травматизации; 3) общую неблагоприятную ситуацию участия в АТО; 4) собственные ресурсы устойчивости, которые приносит профессиональная и психологическая подготовка, объединенные с сознательным отношением к участию в боевых действиях; 5) внешний ресурс – дружба, уважение, уверенность в экономическом благополучии семьи, а также определяют общий показатель оценки травматичности боевого опыта комбатантов. Результаты проведенных исследований валидности, надежности и стандартизации разработанной методики подтверждают возможность ее использования для определения уровня оценки травматичности боевого опыта комбатантов.

Ключевые слова: антитеррористическая операция, комбатанты, боевой стресс, Национальная гвардия Украины.

Summary

Kolesnichenko O. S., Matsehora Ya. V., Prykhodko I. I. Methods of assessing traumatic combat experiences in the military combatants. –Article.

The article presents the results of theoretical and methodological analysis of combat stressors that affect the emergence of personality disorders in soldiers who took part in anti-terrorist operations. Based on the systematization of specific and nonspecific factors of combat stress method developed “Assessment of traumatic combat experiences of combatants,” which has five scales and allows specification disclose situations on different scales, describing: (1) unfavourable social conditions of combat missions; (2) participation in

hostilities that are a source of trauma; (3) general adverse situation in the ATO participation; (4) stability of own resources that allows professional and psychological training, combined with a conscious attitude to participation in hostilities; (5) external resource – friendship, respect, confidence in the economic wellbeing of the family, and to determine the overall rate of assessment of traumatic combat experiences combatants. The studies of the validity, reliability and standardization developed technique confirm the possibility of using it for determining the level of assessment of traumatic combat experiences combatants.

Key words: anti-terrorist operation, combatants, combat stress, National Guard of Ukraine.